

KÁROLY Adrienn

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
karolyadrienn93@gmail.com

AZ IDŐHATÁROZÓK MONDATFUNKCIÓINAK VIZSGÁLATA CSÁTH GÉZA NAPLÓBEJEGYZÉSEIBEN A KOMMUNIKATÍV PERSPEKTÍVA SZEMPONTJÁBÓL

A szavak rendje a mondatban az összetevők kommunikatív értékének függvényében alakul ki, benne informatív és kommunikatív szempontból hangsúlyosabb és kevésbé hangsúlyos összetevők különülnek el. A 20. század egyes nyelvészeti iskoláinak mondatszemlélete a mondatszerkezet és a mondatok tagolására vonatkozóan megváltozott. Míg a hagyományörző nyelvtanok még mindig az alany-állítmányszerkezet szempontjából vizsgálják a mondatot, addig a kommunikatív szempontú vizsgálatok a mondatösszetevők kommunikatív értékét (dinamizmusát) tartják elsősorban szem előtt. A tanulmány tárgya az időhatározók használatának és a mondatokban betöltött funkciójának kommunikatív szempontú vizsgálata Csáth Géza naplóbejegyzéseiben. A naplóbejegyzések elemzését az időhatározók négy pozícióban (mondathatározó, topik, fókusz és predikátumhatározó) történő elemzése alapján végeztem el, amelyhez É. Kiss Katalin mondatmodelljét vettem alapul.

Kulcsszavak: kommunikatív perspektíva, időhatározó, hangsúly, Csáth Géza, napló.

Bevezető

A szövegek informatív és kommunikatív értéke közvetlen kapcsolatban áll a bennük foglalt tartalom szervezettségével és elrendezésével. A szöveg megalkotója a mondatokon belül az információk elrendezésével egyedi perspektívát hoz létre (Pásztor Kicsi 2012, 9). Az aktuális tagolás megfigyelése különbözik a hagyományos szintaktikai, azaz a mondatrészek szerinti vizsgálatoktól, hiszen a szintaktikai funkció azonos marad eltérő szórend esetében is. A mondatok

aktuális tagolása az adott kommunikációs helyzet függvénye, amely lényege tulajdonképpen a nyelvi elemeknek hírértékük szerinti elrendezése a kommunikatív egységen belül (Pásztor Kicsi 2012, 22). Vilém Mathesius a mondat funkciójául a kommunikációt határozta meg, s fogalmazta meg az aktuális tagolás kommunikatív mondatperspektíva általi megközelítését. E felfogás szerint a kevésbé hangsúlyos elemek a mondat első (tematikus) szakaszában helyezkednek el, míg a magasabb hírértékű elemek a második (rematikus) szakaszba kerülnek (Pásztor Kicsi 2012, 24–25). A magyar nyelvészek egy része kezdetben ezt a kétpólusú (téma-réma) felosztást követte, illetve a magyar mondatok főhangsúlyos részének – az ige, vagy a közvetlenül előtte álló pozíciót betöltő összetevő – kiemelését (Pásztor Kicsi 2012, 28). A kommunikatív perspektíva kutatásában és a mondatszerkezet értelmezésében a fordulópontot É. Kiss Katalin modellje jelentette (Pásztor Kicsi 2012, 38), amelyben a téma és réma helyett a topik, predikátum és fókusz szerepelnek kulcspozíciókként.

Csáth Géza naplójának írását 1897. április 7-én kezdte meg I. osztályos gimnáziumi diákként, amikor a naplójírás a polgárság körében divatba jött. Naplóját tízéves korától csaknem haláláig, huszonkét éven át vezette, s bennük feljegyzett minden jelentősebb, nemcsak a környezetében lezajló eseményt, ugyanakkor beszámolt irodalmi, zenei és színházi élményeiről is. Z. Varga Zoltán tanulmányában rámutatott arra, hogy Csáth számára naplójának vezetése nemcsak életének megörökítését, hanem az írással való megismerkedés első módját is szolgálta (Z. Varga 2012, 57).

A napló egy rendszeresen, folyamatosan írt, személyes élményeket, feljegyzéseket időrendben tartalmazó mű, az én-formájú perszonális elbeszélés egyik sajátos változata. Műfajilag irodalmon kívül álló jelenség, stílusában közvetlen és kötetlen, mondatfűzése és szerkesztése nemegyszer laza (Kulturális Enciklopédia). A naplók esetében nem beszélhetünk személytelen szerzői magatartásról és hangvételtől, ezeket a szövegeket alapvetően befolyásolják az író érzelmei és hangulata, a leírtakhoz köthető érintettség. Tartalmát minden esetben meghatározza a naplójírás célja. Csáth gyermekkori éveiben vezetett naplóját önmagának írta, negyedik füzetén a következő szöveget tüntette fel: „Aki kívülem olvassa nem becsületes”, viszont a későbbi évekből származó naplójából egyértelművé válik, hogy célja élettörténetének dokumentálása, naptári tájékozódási pontokkal történő lefedése volt (Z. Varga 2012, 59). Halála után naplóját Kosztolányi Dezsőre hagyta, mivel szerette volna, hogy a morfinizmusba torkollott életének történetét megírja (Szajbély 1989, 16).

Azért választottam kutatásom tárgyául az időhatározók kommunikatív szempontú vizsgálatát a mondatban betöltött szerepük szerint, mivel a naplószövegek egyik központi, tartalmi összetevője az idő. Jelenlétük által ismerhet-

jük meg, hogy a bejegyzések írója mikor, milyen sorrendben, mennyi ideig mit csinált. Az események, gondolatok követhetőségét szolgálják, hiányuk esetében csökken a szövegek informatív és kommunikatív értéke.

A Csáth-naplók esetében felfigyelhetünk arra, hogy naplóiírási stílusa folyamatos változásokon ment keresztül. Ezeknek a végigkövetése a kezdetektől a bekövetkező tragédiájáig nem egyszerű feladat, mivel gyakran váltogatta azokat, hol visszatérve egy régi, jól bevált módhoz, hol pedig újjal próbálkozva. Ezért munkámhoz a naplóiírásának három jellegzetes korszakából választottam 2-2 napi bejegyzést azzal a megkötéssel, hogy a szövegek terjedelme megközelítőleg megegyező legyen. Ennek oka, hogy Csáth gyakran a napi bejegyzéseit pár mondatban írta meg, míg máskor hosszan részletezett. A kiválasztás másik szempontja az volt, hogy a szöveg ne csak az aznapi tevékenységének lineáris felsorolását foglalja magába, hanem szolgáljon valamilyen hírrel, esetleg meséljen el benne egy, a környezetében lezajló eseményt, vagy fejtse ki saját véleményét valamilyen témáról.

Az elemzéséhez É. Kiss Katalin mondatösszetevőkre vonatkozó modelljét vettem alapul, melyet a továbbiakban részletesen is bemutatok. A vizsgálat statisztikai adatainak feldolgozásához a *Microsoft Office* csomag *Excel* programját használtam.

Hipotézisek

Az elemzés előtt a következő hipotéziseket állítottam fel:

1. Az időhatározók mondaton belüli elrendezésében eltéréseket fogok megállapítani a korszakok viszonylatában.
2. Az I. korszak¹ időhatározói közül a legtöbb mondathatározói pozícióban fog szerepelni, s a II.² és a III.³ korszakban is az időhatározói mondathatározók száma fog dominálni a négy kategória (MH⁴, T⁵, F⁶, PH⁷) közül.
3. A fókusz pozícióját betöltő időhatározók száma az I. korszakban lesz a legmagasabb a három korszak közül.

1 1897. május 10. és 1898. április 5.

2 1910. január 8. és 1910. március 5.

3 1915. augusztus 28. és 1916. március 30.

4 mondathatározó

5 topik

6 fókusz

7 predikátumhatározó

A vizsgált naplószövegek kiválasztása és bemutatása

A vizsgált szövegeket Csáth Géza naplóiból kiadott anyagokból véletlenszerűen választottam ki. Mint már kifejtettem, mindössze két megkötetést vettem figyelembe: a terjedelmet és a benne foglalt tartalmat. Ezt azonban megelőzte az olyan tipikus naplóírási korszakoknak a kijelölése, amelyek jól prezentálták Csáth Géza írói és személyiségi fejlődését, és amelyek majd lehetőséget nyújtanak az esetleges mondatszerkesztési sajátosságaiban bekövetkező változások bemutatására, összehasonlítására.

I. korszaknak, természetesen Csáth Géza naplóvezetésének első éveit választottam. Ezekben az években bejegyzéseit megszokott séma szerint vezette, többnyire a pontos tényközlésre szorítkozva. Időrendben egyenes vonalúan haladt: először lejegyezte az aznapi időjárást, ezt követően az iskolai történéseket és az otthoni elfoglaltságait, az étkezések fogásait, végül pedig lefekvésének időpontját. Egy-egy különleges esemény alkalmával a napi bejegyzések a helyi aktualitásokkal is kiegészültek. Az aprólékos leírás oka abban keresendő, hogy a tízes évei elején járó Csáth Gézának még nem alakult ki egy egyedi naplóvezetési stílusa, ezért megpróbált minden körülötte zajló eseményt precízen lejegyezni.

Első példaszövegként az 1897. május 10-én keltezett bejegyzését választottam, amelyben az említett tipikus séma figyelhető meg, de emellett Szabadka egy jelentős eseményéről, az új közkórház megnyitásáról és az azt követő ünnepi műsorról is beszámol. A korpusz második szövege az 1898. április 5-i bejegyzés. Ekkor már közel egy éve írta naplóját, de a napjának sémaszerű lejegyzése továbbra is jellemezte. A bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy nevelőanyja és testvérei hazaértek egy utazásról, amelyen nevelőanyja testvére, Béla is részt vett.

A II. korszak szövegeihez az 1910-es év bejegyzéseiből válogattam. A megelőző években Csáth élete számos változáson ment keresztül: 1904 szeptemberétől Budapestre költözött, ahol orvostanhallgató lett. A pályaválasztás nehéz időszak volt számára, hiszen a zenei, írói és festői pályákkal is szimpatizált. A vidéki városból a nyüzsgő fővárosba kerülve orvosi tanulmányainak megkezdésével újra önmagára kellett találnia, hiszen hirtelen kikerült az addig megszokott minden napjaiból és a családi irányítás alól. Ahogy múltak az évek, immár kevésbé a napi eseményeket, inkább saját gondolatait jegyezte le. 1904 és 1906 között nem vezette naplóját, míg 1907 és 1908 között ismét tömör, rövidítésekkel tarkított bejegyzéseket írt. Ezek az írások olyan érzetet keltenek, mintha kódolni szeretne volna a lejegyzetteket, hogy azokat csak ő maga értse meg. Előfordul, hogy csak neveket, helyszíneket, előadások címeit sorolja fel mindenféle kommentár nélkül. Ebben az időszakban alig találhatunk valamilyen személyes gondolatot, inkább a leltárszerű tényközlés jellemezte. 1909 októberétől újra rendszeresen

vezette naplóját, és visszatért a terjedelmes leírásokhoz, bár 1909 és 1910 között kevés feljegyzés maradt fenn tőle az utókor számára.

A vizsgálat tárgyául az 1910. január 8-i és az 1910. március 5-i naplóbejegyzéseit választottam. Ebben az időszakban jellemzően a napi tevékenységén kívül munkájáról és vizsgált betegeiről számolt be, emellett nemi életéről is nyilvántartást vezetett.

Végül a III. korszaknak az 1915-ös és 1916-os évet választottam. Ekkor már évek óta a kábítószer hatása alatt állt, írásmódja a magánjellegű és a nyilvános között ingadozott (Z. Varga 2012, 59). 1910. április 20-án fecskendezte bőre alá az első „édes mérget”, amely életét jelentősen befolyásolta, hatása alól soha nem szabadult (Dér 1969, 29). Naplójában tabutémákat feszegetett: pontosan vezette morfinista függőségét és nemi életét. Életének ebben az időszakában gyakran volt kedvetlen, rögeszmék gyötörték betegségekről és felesége hűtlenségéről. Folyamatos hullámvölgyeken ment keresztül, nem sikerült neki huzamosabb ideig az elvonás. 1915. augusztus végén egy szanatóriumba is bevonult. Ebből az időszakból, a szanatóriumban eltöltött idejéből választottam az egyik szöveget, mégpedig az 1915. augusztus 15-i napi bejegyzését, amelyben a kezeléséről, közérzetéről és terveiről írt. A másik feldolgozott naplófeljegyzés 1916. március 30-án keletkezett, amelyben pontosan számot adott függőségéről, azok rá gyakorolt hatásáról. Az ilyen jellegű naplóbejegyzések, amelyekben aprólékosan leírta, hogy mikor és mennyi drogot vett magához, és azzal milyen hatást ért el, jellemzőek voltak életének utolsó éveire.

A bemutatandó vizsgálat korpuszát tehát e három naplóírási időszak összesített anyagai alkotják. A szövegcsoportokat a keltezési évük szerint, időrendi sorrendben jelöltem (1897⁸, 1898⁹, 1910a¹⁰, 1910b¹¹, 1915¹², 1916¹³).

A magyar mondatok fő összetevői

A magyar nyelv korábbi grammatikáinak jó része nem határoz meg szabályrendszert vagy algoritmust a mondat összetevőinek lehetséges sorrendjéről. Számos mondat esetében az tapasztalható, hogy a fő összetevők valamennyi szórendi változata helyes, viszont a szórend befolyásolja a mondat jelentését és hangsúlyozását (É. Kiss 2015, 75). A mondat legáltalánosabban használt típusa egy személyről,

8 1897. május 10.

9 1898. április 5.

10 1910. január 8.

11 1910. március 5.

12 1915. augusztus 28.

13 1916. március 30.

dologról vagy személyek, dolgok csoportjáról, fajtájáról közöl állítást (É. Kiss 2003, 3–4). A magyar mondat – általános összetétele szerint – elsődlegesen logikai alanyra, azaz topikra és logikai állítmányra, azaz predikátumra tagolódik (É. Kiss 2015, 80). Topiknak nevezzük közlésbeli-jelentéstani szerepe szerint a mondatoknak azt az összetevőjét, amely megnevezi az individuumot, amelyről a mondat a második részében valamilyen állítást fogalmaz meg. Közlésbeli-jelentéstani funkciója alapján a mondatok másik összetevőjét, amely a topikról való állítást tartalmazza, predikátumnak nevezzük (É. Kiss 2003, 3–4). A topik minden esetben a mondat első szakasza, a predikátum pedig a második szerkezeti egység (A. Jászó 2007, 364).

(1) [_{Topik} A hőmérséklet] [_{predikátum} +10°]. (1898)

(2) [_{Topik} A nap] [_{predikátum} gyönyörűen süt], csak [_{topik} a szél] [_{predikátum} fúj veszettül]. (1898)

Az (1)-es mondatban a hőmérséklet a mondat topikja, és arról állítjuk, hogy +10°. A (2)-es mondatban a napról állítjuk azt, hogy gyönyörűen süt, a szélről pedig azt, hogy veszettül fúj.

Egy mondat több topikot is tartalmazhat. A mondat predikátumrésze az igét és az ige bővítményeit, módosító elemeit, illetve vonzatait tartalmazza, amelyek nem kerülnek topikként a predikátum elé (É. Kiss 2003, 7). A predikátum igei csoportja fókuszra, ígére és az ige utáni bővítményekre tagolódik.¹⁴ A fókusz szemantikai szerepe az azonosítás, amely bármely mondattani kategóriájú kifejezés lehet, de kizárólag egyetlen mondatösszetevő töltheti be ezt a szerepet: vagy az ige, vagy az ige valamely bővítménye. Amennyiben bővítmény tölti be a fókuszszerepet, a fókuszt követő helyen közvetlenül az ige áll (É. Kiss 2003, 22). Az ige után álló bővítmények száma tetszőleges, sorrendjük szabad, amennyiben azonos mondatszerkezeti helyet foglalnak el (É. Kiss 2015, 80). Az igemódosítók közül a leggyakoribb az igekötő (É. Kiss 2003, 12). A másik csoportba a pusztánévű igemódosítók tartoznak, amelyek szerepük szerint lehetnek névelőtlen főnévi tárgy, névelőtlen főnévi határozó, az összetett állítmány névszói része, melléknévi állapothatározó, melléknévi és névelőtlen főnévi eredményhatározó és főnévi igenév. A névelőtlen alany csak akkor válhat igemódosítóvá, ha a predikátumban leírtak elszenedője vagy jellemzője, és nem a cselekvője (É. Kiss 2003, 13). A fókusz- és topikpozíciók kitöltése nem kötelező (É. Kiss 2015, 87).

Az említett funkcionális/kommunikatív szakaszok és összetevők pozíciója a mondatokban nem tetszőleges, hanem az adott nyelv tipológiai jellemzőitől függnek, esetleges szórendi szabadsággal rendelkeznek (Pásztor Kicsi 2012, 10).

¹⁴ A predikátum ezenkívül a fókuszt megelőző pozícióban egyéb operátorokat (pl. kvantorokat), illetve logikai jelentéstani műveleteket jelölő összetevőket (pl. tagadást) is tartalmazhat (É. Kiss 2003, 25), de ezek a dolgozat szempontjából nem fontosak.

- (3) [_{Topik} Anyika] 8-kor [_{predikátum} elment meghallgatni a „szerenádot”], melyet [_{topik} a szabadkai dalegyesület] [_{predikátum} Perczelnek adott]. (1897)

A fenti (3)-as mondat anyikáról, azaz Csáth nevelőanyjáról azt állítja, hogy elment meghallgatni a szerenádot. A mondat következő tagmondatában továbbá azt állítja, hogy a szabadkai dalegyesület adta ezt a szerenádot Perczelnek. A második tagmondat igei állítmánya előtt közvetlenül, kiemelve Perczel neve áll a fókusz pozíciójában, így a mondatban nagyobb hangsúlyt kap, miközben az ige hangsúlya törlődik.

Ha egy mondaton belül több tagmondatnak is megegyezik a topikja, a második és a további tagmondatokban töröljük az ismétlődő topikot (É. Kiss 2015, 82). Olykor a topik nem hiányzik, csak rejtve marad, de az igei személyragból kikövetkeztethető, ilyenkor *pro* szimbólummal jelöljük az üres személyes névmást (É. Kiss 2003, 17), mint a következő, (4)-es mondatban:

- (4) [_{Topik} *pro*] [_{predikátum} Hazajöttünk innen ¼ 7-kor]. (1897)

Az egymást követő mondatokban szintén kikövetkeztethető a hiányzó topik.

- (5) [_{Topik} A kém] [_{predikátum} fogoly volt] és [_{Topik} Ø] [_{predikátum} mint beteg került hozzá]. (1915)

Az (5) alatt található mondat pontosan megnevezi a topikot, amelyről majd a predikátum állít valamit. Ebben az esetben a kémről állítjuk, hogy fogoly volt, majd ugyanarról a (kihagyott) topikról, hogy betegként került valakihez.

Az igei személyrag nem minden esetben nyújt lehetőséget a rejtett topik precíz meghatározására.

- (6) Ma [_{Topik} *pro*] [_{predikátum} szép időre ébredtünk]. (1898)

Habár az igei személyragból kikövetkeztethetővé válhatna a mondat topikja, viszont a bemutatott, (6)-os mondat Csáth Géza 1898. április 5-i napló-bejegyzésének kezdő mondata. Ebben az esetben a rejtett topik többféleképpen értelmezhető: állíthatjuk például Csáth egész családjáról, csak a testvéreiről vagy akár a szabadkai lakosokról is azt, hogy szép időre ébredtek, ennek ellenére a személyraggal jelölt *mi* névmás marad a mondat grammatikai és logikai alanya is.

A hangsúlyos összetevők helye a magyar mondatban

Már volt róla szó, hogy a mondatokban az igére vagy az ige előtti összetevőre esik a legerősebb, kötelező hangsúly. Abban az esetben, ha az ige előtti összetevő, azaz a fókusz hordozza a kötelező hangsúlyt, az ige hangsúlytalanná válik (É. Kiss 2015, 78). A mondatok topikja és az ige utáni bővítmény is lehet hangsúlyos, de ezek hangsúlya nem lehet erősebb a predikátum élén álló kötelező hangsúlynál (É. Kiss 2003, 4). Az ige után álló összetevők nem rendelkeznek

szemantikai vagy kommunikációs jelentéstöbblettel, informatív értékük alapján csökkenő tendenciát mutatnak (Pásztor Kicsi 2012, 15).

Összességében megállapítható, hogy a mondatkezdő pozíció nem feltétlenül a hangsúlyos kifejezések számára van fenntartva, az igét közvetlenül megelőző pozícióba csak egyetlen hangsúlyos kifejezés kerülhet, továbbá az ige utáni pozíció szintén a nem kötelezően hangsúlyos kifejezések helye (É. Kiss 2015, 79).

Az ige előtti, hangsúlyos pozíciót¹⁵ betöltheti igekötő (7a) vagy főnév (7b), névutós névszó (7c), az összetett állítmány névszói része (7d) vagy határozószó (7f–7g) is.

(7a) Azután 10 óra előtt ’**megfürödtem** és újra, mint tegnap is, úgy ’**elaludtam**, hogy ’ágyúsütéssel sem **keltenek föl**. (1898)

(7b) A kém fogoly volt és mint ’beteg **került** hozzá. (1915)

(7c) [...] a harmadik levél, mit ’betegségem alatt **írt**. (1898)

(7d) Pénteken a Nedbal zenekarától a Goldmark szinfóniája és hegedűversenye elég ’**jó volt**. (1910a)

(7f) Béla is ’ma **jött meg** Budapestről, [...]. (1898)

(7g) ’Ott **voltak** a Kosztolányi gyerekek is. (1897)

Ha a mondatnak van fókusza, az igemódosító az ige utáni pozícióba kerül. A (7a) mondat utolsó tagmondatában, a tagadás következtében az igekötő, hangsúlyát veszítve az ige utáni pozícióba kerül. A *sem* ún. rémakiemelő partikula, amely a közvetlenül előtte álló összetevőt főhangsúlyossá teszi.

Habár az igekötő egységet képez az igével, mégis önálló igei vonzatnak számít. Az igekötős igék alávethetők szóképzésnek, ami csak a szótári egységekkel lehetséges, emellett olyan jelentést hordozhatnak, mely nem vezethető le az igekötő és az ige külön jelentéséből. Az igekötő kerülhet hangsúlytalan helyzetbe is, ilyenkor leválik az igéről és eltávolodnak egymástól, akár más-más tagmondatba is kerülhetnek (É. Kiss 2003, 13). A (7a) mondat jól szemlélteti egyszerre az igekötőre eső kötelező hangsúlyt (*megfürödtem, elaludtam*) és a hangsúlytalan helyzetet is (*keltenek föl*).

Az időhatározó lehetséges helye és szerepe a mondatban

Az időhatározó az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés időpontját vagy időtartamát, illetőleg annak kezdő- vagy végpontját határozza meg (A. Jászó 2007, 395). Lehetséges kifejezőeszközei lehetnek a ragtalan és a ragos főnevek, névutós főnevek, határozószók és határozói igenevek (A. Jászó 2007, 395–396).

15 A fókuszpozícióban álló mondatösszetevőt ’ jellel, az igéket dupla aláhúzással és kiemeléssel jelöltem.

Az olyan határozók, amelyek a mondatban kifejezett esemény vagy állapot egészére vonatkoznak és értékelik azt, illetve külső körülményét (helyét, idejét) adják meg, a topikhoz hasonlóan a mondat első, predikátum előtti szakaszában található, a topikhoz képest pedig tetszőleges helyen helyezkedhetnek el (É. Kiss 2003, 8). Nem vonzat értékűek, tehát nem az igéhez tartoznak. Az állítás egészét módosító időhatározó legtermészetesebb helye a predikátumon kívül, a topik előtt (8a–8b), mögött (8c) vagy a többszörös topikok között van (É. Kiss 2003, 20).

(8a) **Délután anyikáék elmentek** a nagy díszterembe, [...]. (1897)¹⁶

(8b) **Szombaton Mladi Klári kijelenti**, hogy az ápolónők véleménye szerint leginkább fennhordom az orrom. (1910a)

(8c) **Anyika 8-kor elment** meghallgatni a „szerenádot”, [...]. (1897)

A külső körülmények leírásakor leggyakrabban az idő mozzanata kerül iniciális pozícióba, még jobban kiemelve az idő körülményét (Pásztor Kicsi 2012, 158). Az időt jelölő mondathatározó gyakran ragtalan határozószói alaptagként szerepel a mondatok elején, alkalmanként esetragot felvéve, egyébként különféle ragos vagy névutós névszók és egyéb névszói szerkezetek töltik be ezt a szerepet.

A predikátumhatározó, amely a logikai állítmányra vonatkozik, a predikátum része. Csak az igei csoporton belül helyezkedhet el, a mondathatározóktól eltérően nem kerülhet a topik elé vagy a topikok közé (9).

(9) Ellenben ha **alszunk 2[-től] 5-ig**, akkor igen tág pupillára ébredünk. (1916)

A mondathatározóként és predikátumhatározóként is értelmezhető határozók jelentése a pozíciójuktól függ: ha a topik előtt állnak, mondathatározóként értelmezzük azokat; ha a topik mögé kerülnek, értelmezhetők mindkét módon (É. Kiss 2015, 82–83).

Amikor az információ írója különösen ki akarja emelni az időpont fontosságát, közvetlenül az ige előtti pozícióba helyezi az időhatározói összetevőt (10a–10c). Ha nincs egyéb topicalizálható komponens, az időhatározó betöltheti a topik szerepét is, de csak konkrét fogalmi jelentés esetében (Pásztor Kicsi 2012, 158–159).

(10a) **7 után elmentem**(b) nagymamáékhoz Mádiért. (1897)

(10b) **Reggel elmentünk** a „Vörös Ökör” iskolának II. leányosztályába, [...]. (1897)

(10c) **Kedden megkezdtem** a munkát a Szt István Kórházban, ami örvendetes újságot jelent számomra: [...]. (1910b)

16 Az időhatározót kiemeléssel, a topikot szimpla aláhúzással és kiemeléssel, az igét dupla aláhúzással és kiemeléssel jelöltem.

Az időhatározó állhat fókusz szerepben is. Az igét közvetlenül megelőző összetevő a mondat tartalmi és hangsúlyozásbeli súlypontja, ilyen esetekben az ige hangsúlytalanná válik. A predikátumrészben nemcsak az igemódosító előzheti meg közvetlenül az igét, hanem bármely másik igevonzat is. Ilyenkor az igemódosító az ige mögé kerül (É. Kiss 2003, 17). A fókuszos kifejezésben a fókusz és az ige között nem állhat semmi. Hasonló kiemelés érhető el az összekapcsolt időhatározói szerkezetekkel is (11):

(11) **Ma reggel írt** egy nyolc oldalas levelet [...]. (1898)

A naplószövegek elemzése a mondatok időhatározóinak szerepe alapján

Munkámban a Csáth Géza naplóbejegyzéseiben előforduló időhatározók helyét, valamint az idő körülményeinek kiemelését, annak a hangsúlyozásban betöltött szerepét szeretném statisztikailag bemutatni. A vizsgált szövegek összefüggő napi naplóbejegyzések, amelyeknek kommunikatív egységeit a kontextusba helyezve vizsgáltam. Az időhatározók fontos szerepet töltenek be a naplókban, mivel a bennük foglalt történéseket időrendi, nem feltétlenül lineáris sorrendben írják le, azokra a kérdésekre adva választ, hogy ki, mikor és mit csinált, mi történt vele.

A feldolgozott naplóbejegyzéseket (1897, 1898, 1910a, 1910b, 1915, 1916) három korszakra (I, II, III) felosztva vizsgáltam, a szövegek összes időhatározójának számbavételével. Az összetett mondatok minden mondategységét külön elemeztem a hagyományos mondattagok elhatárolásával.

Az időhatározókat a mondatban elfoglalt helyük és funkciójuk alapján négy kategóriába soroltam:

1. Az időhatározó a mondathatározó szerepében áll (MH):

A kategóriát a következő feltételekhez kötöttem:

- az időhatározó a mondatban szereplő topik(ok) előtt, között vagy mögött áll,
- az időhatározó a mondat predikátumrésze előtt áll,
- hiányozhat a mondatból a topik, de ilyen esetben csak rejtett topikról van szó, amely az igei személyragokból vagy a kontextusból kikövetkeztethető,
- az időhatározó nem az ige előtt áll közvetlenül, azaz nem az igei csoport fókusza.

2. Az időhatározó a mondat topikja (T):

A kategória feltételei szerint:

- a mondatban nem található másik topicalizálható komponens a predikátumot megelőző szakaszban, ezért ezt a funkciót az időhatározó tölti be,

- az időhatározó konkrét időt jelölő ragtalan, ragos vagy névutós névszó,
- az időhatározó nem a fókusz szerepét tölti be.

3. Az időhatározó a mondat fókusza (F):

A kategóriába való tartozás feltételei:

- az időhatározó közvetlenül az ige előtt áll,
- amennyiben a mondat igéjéhez tartozik igekötő, akkor az igével nem alkot egy egységet.

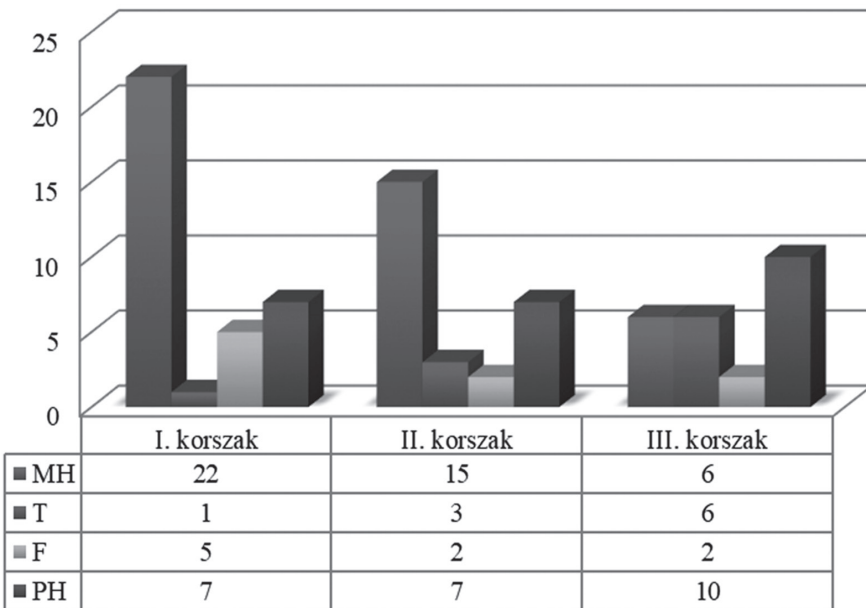
4. Az időhatározó predikátumhatározó szerepében áll (PH):

A felállított követelmények:

- az időhatározó az ige előtt vagy után található, lényegtelen a mondatösszetevők sorrendje, de igei vonzatként szerepel,
- az időhatározó nem az igei csoport fókusza,
- az időhatározó nem tölti be a topik szerepét.

A vizsgálat eredményeinek bemutatása és elemzése

Az időhatározók megoszlása a mondatokban betöltött szerepük alapján

1. ábra

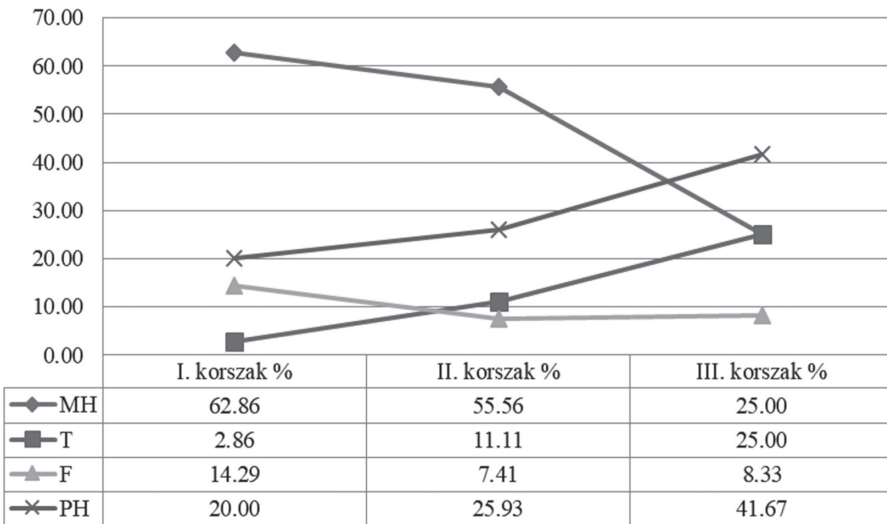
A hisztogramon (1. ábra) egyértelműen látható, hogy Csáth Géza naplóbejegyzéseiben használt időhatározók túlnyomó többségében a mondathatározó és a predikátumhatározó kategóriájába sorolhatóak: az I. korszak 35 időhatározójából 29, a II. korszakban 27-ből 22, a III. korszakban 24-ből 16 tartozik ebbe a két csoportba. A szövegek elemzése után megállapíthatjuk, hogy az időhatározó mondathatározóként való használata az I. korszakban kiemelkedő. Ezek jellemzően a topikok előtt, a mondat első szavaként vagy az új tagmondatok elején szerepelnek. Ez az időhatározó-használat a naplóiíró tudatos szövegszerkesztésére utal, melyben a leírtakat megfontoltan, az idő szempontjából pontosan szeretne volna az olvasók elé tárni. A kiválasztott szövegek és korszakok bemutatásánál már megjegyeztem, hogy Csáth Géza naplóiírásának első éveit a napi bejegyzések lineáris, előre haladó mondat szerkesztése jellemezte, amit az időhatározó mondathatározóként való használata is megerősít. A következő korszakokban a mondathatározók száma továbbra is jelentős: a II. korszakban szintén dominálnak, miután arányuk fokozatosan csökken, s a III. korszakban a predikátumhatározók meg is előzik őket.

Az időhatározó az ige utáni pozícióban, predikátumhatározóként kevésbé hangsúlyos eleme a mondatnak. A mondat szerkesztés információközlési funkcióját figyelembe véve érzékelhető, hogy ebben a funkcióban csak a logikai állítmány egy részletéről közöl valamilyen időponthoz köthető információt. Használata a mondat szerkesztés kevésbé lineáris voltára utal. Ennek ellenére az 1. ábra alapján azt figyelhetjük meg, hogy e határozók előfordulása a korszakok előrehaladtával folyamatosan növekszik. Az I. és a II. korszakban még a második leggyakrabban előforduló kategória, míg a III. korszakban már ezek dominálnak a szövegekben.

Az elemzés eredményeként egyértelmű, hogy Csáth Géza naplóvezetésének vizsgált korszakaiban ritkán helyezte az időhatározókat topik vagy fókusz szerepébe. A topikként való alkalmazás hiánya azzal magyarázható, hogy az egyszer már említett összetevőket a mondatokban, ha nem szükséges, nem ismételtük meg újra, hiszen a kontextusból kikövetkeztethetővé válnak. A naplószövegek mondataiban gyakran rejtett a topik, de megállapítható az előző mondatból vagy az igei személyragokból. A közölt állítások topikja legtöbb esetben maga a naplóiíró, azaz Csáth Géza, hiszen a napló a személyes élményeinek megörökítésére szolgált. Mivel a mondat egységek rendelkeztek topicalizálható komponenssel a predikátumot megelőző szakaszban, a topik szerepét esetlegesen a mondatok elején álló időhatározó csak kivételes esetekben töltötte be. Az időhatározói topik az I. korszak legkevesbé használt kategóriája, míg a II. korszakban a harmadik, a III. korszakban pedig a második leggyakrabban előforduló kategóriává válik.

A fókusz a mondat tartalmi és hangsúlyozásbeli súlypontja. Amennyiben az ige előtti pozícióban időhatározó áll, akkor a szöveg írója az idő fontosságát szeretné különösen kiemelni. Csáth Géza ebben a funkcióban ritkán használt időhatározókat: az I. korszakban a mondathatározók és a predikátumhatározók után előforduló kategória, amely a II. és a III. korszakban a legritkábban használt csoporttá válik. Az előforduló esetekkel kapcsolatban nem figyelhető meg valamilyen tudatos fókuszhasználati cél, általában ezekben a mondatokban azt emelte ki, hogy azt a bizonyos cselekvést azon a napon végezte el, amelyről írt, ami egyébként is egyértelmű a napi bejegyzések keltezése miatt.

Az időhatározók százalékos megoszlása a mondatokban betöltött szerepük alapján

2. ábra

A 2. ábra az időhatározók mondatbeli pozíciójának százalékos kimutatását hivatott bemutatni, amelyen a pozíciókban fellelhető gyakorisági változásokat figyelhetjük meg. A gyakoriság százalékban történő kimutatása teszi csak lehetővé az ilyen szempontú elemzést, mivel a korszakok szövegeiben előforduló időhatározók száma nem azonos, így nem kaphatnánk általuk az összehasonlításhoz megfelelő adatokat. A százalékos kimutatás olyan számadatokat nyújt, amelyek azt mutatják ki, hogy az adott korszakban összes fellelhető időhatározó közül hány százalék volt mondathatározó, topik, fókusz vagy predikátumhatározó.

A mondathatározók százalékos aránya folyamatosan csökkent: az I. korszakban még az időhatározóknak több mint fele, pontosabban 62,86%-a ebbe a

kategóriába tartozott, majd fokozatos csökkenési ívet figyelhetünk meg: a II. korszakban 55,56%-ra, majd a III. korszakban 25%-ra fogyatkozott. Ez nagyfokú, 37,86%-os visszaesést mutat az I. korszakhoz képest.

Ezenkívül még az időhatározói fókusz előfordulásánál figyelhető meg csökkenő tendencia. Habár a kategória az I. korszakban 14,29%-ban szerepelt, ez a szám tovább apadt a II. korszakban 7,41%-ra, míg a III. korszakban aránya minimálisan, 8,33%-ra növekedett.

Az időhatározói topik és a predikátumhatározók esetében viszont növekvő ív állapítható meg. Az előbbi az I. korszak csupán 2,86%-os előfordulási arányával szemben a II. korszakban 11,11%-ra, a III. korszakban pedig egészen 25%-ra növekedett.

A predikátumhatározók kategóriájánál emellett a legjelentősebb növekedés észlelhető: az I. korszak 20%-os aránya már a II. korszakra 25,93%-ra, végül 41,67%-ra emelkedett, így az elemzések által 21,67%-os növekedés konstatálható.

Összegzés

A meghatározott korszakok szövegcsoportjainak a mondat szerkezeti sajátosságokra és az időhatározók elrendezésére vonatkozó kommunikatív vizsgálatával az előzetesen felállított hipotézisek közül a következők valósultak meg:

1. A vizsgált korszakok szövegei között valóban eltéréseket állapítottam meg az időhatározók mondatbeli elhelyezése tekintetében, amelyek nagymértékben befolyásolták a szövegek olvashatóságát és a bennük foglaltak követhetőségét. Az I. és a II. korszakban a pontos tényközlés érdekében az időhatározói mondathatározók domináltak. A mondathatározók a mondat első szerkezeti egységei, azaz a topik(ok) előtt vagy mögött állnak, s a mondatban kifejtett állítás egészét módosítják, ezzel könnyítik a leírtak időbeli követhetőségét. Ez az időhatározóhasználat inkább magyarázható a gimnazista diák iskolában tanult, szabályos mondat szerkesztési szabályainak követésével, és az igénnyel, hogy ezeknek mindenképpen megfeleljen. Az időhatározói predikátumhatározók előfordulási aránya a korszakok előrehaladtával viszont fokozatosan növekedett, míg a III. korszakban már a legmagasabb arányban fordult elő a négy kategória közül. Az I. korszak precíz időbeli eseményvezetése a II. korszaktól kezdve megbomlott: az időhatározók egyre gyakrabban az ige mögé kerültek, így hangsúlyos voltukból is veszítettek, sőt, számos esetben az időhatározók hiánya figyelhető meg. Ez a jelenség viszont nem azzal indokolható, hogy Csáth Géza a naplójában kevésbé figyelt volna oda a tartalomra, különösképp az időhatározókra. Inkább más mondatösszetevőket emelt ki, nagyobb hangsúlyt helyezve az eseményekre, mint a leírtak külső körülményeinek vezetésére.

2. A második feltételezésem csak részben igazolódott be: az I. korszak időhatározói közül valóban mondathatározó pozícióban szerepelt a legtöbb, pontosabban 62,86%-os százalékarányban. A II. korszakban 55,56%-kal szintén ezeknek az aránya volt a legmagasabb, azonban a III. korszakban előfordulásuk 25%-ra csökkent, mely részeseési arányt a predikátumhatározók 41,67%-os arányukkal megelőzték.

3. Harmadik feltételezésem teljes igazolást nyert: a fókuszpozícióban álló időhatározók száma az I. korszakban volt a legmagasabb, szám szerint 14,29%, ehhez képest viszont a II. korszakban 7,41%-ra, a III. korszakra pedig 8,33%-ra csökkent az arányuk.

A hipotézisek megvalósulásának elemzését követően ismételten megállapíthatjuk, hogy Csáth naplójírásának első éveiben, még gimnazistaként fetetett legnagyobb figyelmet az idő mozzanatának explicit kiemelésére. Ezt követően az időhatározók továbbra is megjelentek a szövegeiben, csak már kevésbé hangsúlyos összetevőként. A korszakok összehasonlítását követően a drogfüggőség időszakából származó naplóbejegyzései sem mutatták a szövegek kommunikációs értékének csökkenését. A változás a mondat szerkesztés tekintetében állapítható meg, nem az időhatározók használatában. Vizsgálatom Csáth Géza naplójírásának mindössze három korszakát fedte le, azon belül is olyan szövegekkel foglalkoztam, amelyek leginkább megfeleltek az elemzés céljának: terjedelmesebb bejegyzések voltak, amelyekben gondosan odafigyelt a tartalomra. Valószínűleg a kutatás teljesen más eredményt mutatott volna, ha a rövidebb, töredék jellegű bejegyzéseit is belevontam volna a vizsgálatba.

Irodalom

- Brenner József, ifj. (Csáth Géza). 2007. *Napló (1903–1904)*. Szabadka: Életjel Kiadó.
- Csáth Géza. 1997. *Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Csáth Géza. 2013. „Méla akkord: hínak lábat mosni”. *Naplófeljegyzések 1897–1904*. Budapest: Magvető Kiadó, Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Dér [Dévavári] Zoltán. 1969. *Az árny zarándoka (Csáth Géza emléke)*. Szabadka: Veljko Vlahović Munkásegylet.
- Jászó Anna, A., szerk. 2007. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Kiss Katalin, É. 2003. Mondattan. In É. Kiss Katalin–Siptár Péter–Kiefer Ferenc: *Új magyar nyelvtan* (online). http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_uj_magyar_nyelvtan/adatok.html (2017. dec. 03.)
- Kiss Katalin, É. 2015. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan* (online). 74–161. Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://www.nytud.hu/publ/smny/mondattan.pdf> (2017. dec. 10.)

Kulturális Enciklopédia. (online) <http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Naplo.htm> (2017. dec. 03.)

Pásztor Kicsi Mária. 2012. *A mai vajdasági magyar napi sajtó és elektronikus média informatív szövegeinek szintaktikai, intonációs és kommunikatív jellemzői*. Újvidék: Újvidéki Egyetem, Bölcsésztudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék.

Szajbély Mihály. 1989. *Csáth Géza*. Budapest: Gondolat.

Varga Zoltán, Z. 2012. Napló és memoár között. *Literatura*. 1 (38): 56–61.

Függelék

A felhasznált szövegcsoportok¹⁷:

I. korszak:

1897. május 10. Hétfő. (1897)

Ma borús idő volt. Reggel az eső is esett egy negyed vagy fél órácskát, a meleg 15°volt. Reggel elmentünk a „Vörös Ökör” iskolának II. leányosztályába, és onnan néztük, mikor Perczel Dezső belügyminiszter az iskola keleti felére eső kocsúton elrobogott. Ott voltak a Kosztolányi gyerekek is. Mikor elment a miniszter, lementünk az iskola udvarba, és ott játszottunk déli 12 óráig, labdázunk és a tegnap esett esőből képződött kis tócsákra papírladikocskákat tettünk. Ekkor elmentünk nagymamánkhoz, oda eljöttek értünk apuka és anyika, anyika énekelt az új kórház megnyitásán. A miniszter sárgásbarna cilinderben, sárga überciherben és sűrke ruhában volt, Schmausz Endre főispánnal egy kocsiban ült. A dalárda énekelte a köv[etkező] énekeket: „Veni sancte”, „Isten Hatalma”, „Sanctus”, anyika és ifj. Frankl Istvánné Mozart első művét énekelték. Délután anyikáék elmentek a nagy díszterembe, ahol mint mondják, pezsgőben se volt hiány. Mi pedig elmentünk Kosztolányiékhoz, hova egy pár zászlót vittünk és egy lampiont a katonasághoz. Hazajöttünk innen ¼ 7-kor. 7 után elmentem (b) nagymamánkhoz Mádié[rt]. Anyika 8-kor elment meghallgatni a „szerenádot”, melyet a szab[adkai] dalegyesület Perczelnek adott. Mi játszottunk egy kicsit azután, és ½ 10-kor lefeküdtem... (Csáth 2013, 16–17)

1898. április 5. Kedd. (1898)

Ma szép időre ébredtünk. Reggel 7-kor keltem föl. ½ 8-ra készen voltam, éjszaka ugyancsak jól aludtam, pedig a vánkosok kissé karbolszagúak, de én a karbol szagát szere-tem. A hőmérséklet +10°. A nap gyönyörűen siüt, csak a szél fúj veszettül. Ma kaptam Pista bácsitól, írnok, egy körzöt. És ma jönnek haza délután [a] gyerekek és anyika. 5 óra után már itthon voltak. Meguzsonnázunk. – A kis Ilonka nagyon megnőtt, mióta nem láttam, és hízik. Béla is ma jött meg Budapestről, elmesélte, hogy játszott Budapesten a Nemzeti Színházban, hol magyar honvéd volt, ugyanis a mostani időkben igen sokat látogatott és adott darab [az] 1848. Hadak útja, amelyben igen sok katonára van szükség, amennyi nem telik a társulat személyzetéből, tehát akik szándékoznak játszani, azok játszhatnak, ha a

17 Az igéket dupla aláhúzással és kiemeléssel, az időhatározókat kiemeléssel jelöltem.

színháznál **jelentkeznek**. **Ma reggel írt** egy nyolc oldalas levelet (**már** – dicséretére legyen mondván – a harmadik levél, mit **betegségem alatt írt**.) És **6 [és] ¼ óraker már ölelgettük** egymást. Én, mint rendesen, **rögtön megkértem**, hogy rajzoljon. **Azután 7 óra felé elment** haza. **Megvacsoráztunk**, **most már** az egész család együtt. Kis Ilonka **ma már kicsit nevetett** is (ami nagy természeti ritkaság). **Azután 10 óra előtt megfürödtem** és újra, mint **tegnap** is, úgy **elaludtam**, hogy ágyúsütéssel sem **keltene föl**. (Csáth 2013, 56)

II. korszak:

[1910] Jan. 8. (1910a) Szombat este. 11.

A hét eseményei

Vasárnap (?) Aiglon új képeit **néztem meg** és Bíróéknál egy kedves délutánt **töltöttem**.

Kedd befejeztem a darabomat, a *Gyermeket*.

Meglátogattam Leót, aki klarinét szonátájából egy fél tételt **mutatott**. Ez pompás.

Két beteget **vizsgáltam át** alaposan. Egy polyneuritist és egy lefolyt alkoholos psychosist. Sauer az apparionatát Szerdász gyalázatosan **játszotta**. **Szerdán hazaküldte** Molnárné a darabomat egy részletes okos kritikával, amelynek kitünő hasznát **fogom** venni az átdolgozásnál. Az estét Elekkel és Sándorral **töltöttem**.

Pénteken a Nedbal zenekarától a Goldmark szinfóniája és hegedűversenye elég jó **volt**

Szombaton Mladi Klári **kijelenti**, hogy az ápolónők véleménye szerint leginkább **fennhordom** az orrom. **Ugyanez nap** Vészi M. és E. **kijelentik**, hogy azt az impressziót **teszem**, hogy mindenki közülük azt **hiszi**, hogy **utálok**, őt, **undorodom** tőle.

Szombat d.u. egy kitünő coitus Lyval.

Analízis.

Bócira vonatkozólag Lujza néni egyszer **mondta**:

Féltünk, hogy **beleszerettek** egymásba és unokatestvérek közt az nem jó.

– Szerencsére, **feleltem**, ez **nem történt meg**.

Csak barátilag **volt**. Mnével az úgy szinte csak barátilag **mondom** magamban és ez halkán **hangzik** és **beszéd közben**. Az álom azonban egy régi barátságot, amely szerelemmé **nem alakult**, **mutat be** mint tilos viszonyra fejlődöttet. S a kívánság az, hogy **akkor már** „ebből a másik barátságából is **fejlődjék ki** nemi viszony”! (Brenner 2007, 144–145.)

[1910] Márc. 5 Szombat (1910b)

A „jövő” hét **nem szenteltetett** Verhunknak hanem holmi tonsillitis follicularisnak. Ez **foglalta le** a Csüt. Pént. és Szombat délelőttöt. Incubációval együtt 4 x 24 órás beszélgetésnek **mondható**; ágy-idő csüt 12

Szom 12 = 2 x 24 óra.

Vasárnap meglátogattam Jani bácsiakat és Lyval két kitünő assantiót **ivtunk**. (Ő fekete bőrkesztyűkben)

Kedden megkezdtem a munkát a Szt István Kórházban, ami örvendetes ujságot **jelent** számomra: Sétát **reggel** néhány szabad percet – egy órát!...

Csütörtökön már alig **tudtam** jöni a kórházból **betértem** a Ludovica-kávéházba egy „marascinatora”, **közben olvastam** ujságot és hőmérőt **dugtam** hónom alá. 38.2°C **volt**. **Haza-**

mentem és **lefeküdtem**. **Aludtam**. Irénke leveleit **olvastam**. **Aludtam**, mint egy halott vagy egy meningitises fáradhatlanul, odaadással, kimerültem, csaknem boldogan.

Péntek délután zavart föl Dezső – a **collegák látogatásainál** csak félszemmel **ébredtem föl**, **hamar elmentek** – levelet **diktáltam** Irénkének (en style M. D. Szomor) **tovább aludtam**.

Közben izzadás **volt** és nyögések, sóhajtások, öntortura a párnák alatt, **amely után** a láz **leszállt**.

Szombat délelőtt még feküdtem de **délután** már francia feladatot **csináltam** és órát **vettem d. u.** szűrt **szerveztem** Helén, Anna és Lyca tiszteletére (utóbbit **egy hete nem láttam**) és végül ¼ IX kor **megcoitáltam** Lycát. **Nem volt** erectio completus, de **forceiroztam**, mert izzadni **akartam** és **nem csalódtam** ebben a számításban, - **utánna** jobb **lett** a közérzés. (Brenner 2007, 149.)

III. korszak:

[1915] VIII. 28. Szombat. (1915)

Tegnap este a klozetről **behívott** Német. Nagyon rossz, kínos, mérgezett **délután után** a beöntés éppen **javitott** a helyzetet. Jó **másfél óráig vizsgált** és **beszélgetett** velem. Sok érdekes dolgot **beszélt el**. Pl. a perdita gyilkosáról, Rosenfeld nyomdászról, vagy egy orosz kémről, akit 1 gm morfinadagról **egy hónap alatt** nullára **hozott** elég kíméletesen. A kém fogoly **volt** és mint beteg **került hozzá**. A szert egy kínos lábsebe miatt **kezdte** használni. Milyen szerencse, hogy egy ilyen fontos állásban, mint az igazságügyi megfigyelő – s **most** a honvédkórház V. osztálya – egy ilyen tehetséges és valóban lelkiismeretes ember **van**. Micsoda bajok és károk **származnak** belőle, hogyha véletlenül egy felületes vagy kisebb tudású ember **került volna** erre a kettős állásra.

A **mai éjjel** keveset **aludtam**. Örömben (a szabadság és távolság miatt) nyugtalan **voltam**, mint egy bakfis **az első bálja előtt**. Nyugodtan **szenvedtem el** ezt a tizenegy napos internálást. **Tartoztam** vele hazámnak, hogy valóban módja **legyen** megállapítani az arra illetékes vizsgálónak, hogy micsoda katonai szolgálatra alkalmas az én sokat szenvedett megkínzott organizmusom! IHS + várokozom, **bízom tovább**. **Várom** a holnapi napot. –

[1916] III. 30. (1916)

Már három nap óta jelentékenyen jobb közérzést **értem el**. Éspedig olyan módon, hogy 0,04 helyett napi 0,07-0,08 g M-et **veszek**. Ez mindig igen jól **hat**, ha **előzőleg hosszú ideig** nem mérsékelt M-dózisokat **használok**. De nem mindig **lehet** áttérni erre a módjára a dozízozásnak. **15-20. között egy este** csak 0,02 M és 0,04 P mellett már nagy fokú rosszullétet, depressziót és izzadást **okozott**. Úgy látszik, fontos az első M-adag, ha hosszabb **szünet után akarjuk**, éhségben adassék: tehát **reggel**. Különben éppen ellenkező hatást **ér el** az ember. A helyes adagolást **megelőzte** két délutáni ágyban fekvés. Ez alvással **jár**, és **az alvás alatt** sokkal tökéletesebben **használódik el** az M, mint éber állapotban. Pl. **reggel 8[-kor]** 0,09 P, **délben 1[-kor]** 0,08 P és **5-kor még nincs** éhség, azaz **van** rosszabb közérzés, de **nincs** tág pupilla. Ellenben ha **alszunk 2[-től] 5-ig**, akkor igen tág pupillára **ébredünk**. **5-kor ugyanazon előbbi** dózisokat feltételezve. – (A dölt betűs kiemelések Csáthtól származnak.)

Adrien KAROLJ

ANALIZA SINTAKSTIČKIH FUNKCIJA PRILOŠKIH ODREDBI ZA VREME U DNEVNIČKIM ZAPISIMA GEZE ČATA IZ ASPEKTA KOMUNIKATIVNE PERSPEKTIVE

Red reči u rečenici se razvija u zavisnosti od komunikativne vrednosti sintaksičkih komponenti, i na taj način se, u njoj iz informativnog i komunikativnog aspekta mogu razdvojiti naglašene i manje naglašene komponente. Pojedine lingvističke škole 20-og veka uvele su promene u pogledu analize konstrukcije rečenice. Dok tradicionalna gramatika još uvek posmatra i analizira rečenicu kao subjekatsko-predikatsku konstrukciju, razmatranja iz komunikativnog aspekta posmatraju prvenstveno informativnu i komunikativnu vrednost (dinamizam) pojedinih činilaca u rečenici. Tema ovog rada jeste ispitivanje i razmatranje upotrebe i funkcije priloških odredbi za vreme iz komunikativnog aspekta u tekstova koje je Geza Čat zabeležio u svom dnevniku. Analiza ovih zapisa vršena je na osnovu podele priloških odredbi za vreme u četiri pozicione kategorije po uzoru na rečenični model Katalina E. Kiš.

Ključne reči: komunikativna perspektiva, priloška odredba za vreme, akcenat, Geza Čat, dnevnik.

Adrienn KÁROLY

EXAMINING THE SENTENCE FUNCTIONS OF THE MODIFIERS OF TIME IN THE JOURNAL ENTRIES GEZA CSATH FROM THE POINT OF VIEW OF COMMUNICATIVE PERSPECTIVES

The word order in a sentence is formed depending on the communicative value function of the components, their informative and communicative aspects separate them into more pronounced and less pronounced components. Some 20th century linguistic schools changed their sentence approach concerning the sentence structure and phrases layout. While the traditional grammars still keep in mind the assessment of the sentence from subject-predicate structure view, the communicative aspect texts keep in mind first the sentence components communicative value (dynamism). The theme of study subject is the communicative examination of the use of the modifiers of time and their function in Géza Csáth journal entries. I carried out the journal entries analysis of the modifiers of time in four positions (sentence modifier, topic, focus and predicate modifier) on the base of Katalin E. Kiss sentence model.

Keywords: communicative perspectives, modifier of time, pronounced, Géza Csáth, journal entry.